

Michał Poszwa

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

IDENTYFIKACJA OBSZARÓW RYZYKA W RACHUNKU PODATKU DOCHODOWEGO

1. Wstęp

Wynik finansowy osiągniany przez przedsiębiorstwo jest obciążony podatkiem dochodowym. Podatek dochodowy jest źródłem dodatkowego ryzyka, które polega na prawdopodobieństwie wystąpienia takich konsekwencji opodatkowania, które są niezgodne z oczekiwaniami podatnika. Konsekwencje te mogą polegać na nieprawidłowości rachunku podatkowego oraz na niewykorzystaniu szans w zakresie optymalizacji podatkowej. W polskim prawie podatkowym dopuszcza się stosowanie różnych konstrukcji podatku w zależności od formy prawnej i organizacyjnej, a także przedmiotu i skali działalności gospodarczej. Biorąc pod uwagę złożoność konstrukcji oraz skalę ryzyka podatkowego, można wyodrębnić dwie grupy obciążeń – podatki ryczałtowe oraz podatki na zasadach ogólnych.

Dla relatywnie małych podmiotów, mających status osoby fizycznej, ustalono możliwość (ale nie obowiązek) stosowania jednego z podatków ryczałtowych – karty podatkowej lub ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych – na podstawie ustawy z dnia 20 listopada 1998 r. o podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (DzU nr 144, poz. 930 ze zmianami). Ponadto armatorzy, będący zarówno osobami fizycznymi, jak i prawnymi, mogą stosować podatek tonażowy – na podstawie ustawy z dnia 24 sierpnia 2006 r. o podatku tonażowym (DzU nr 183, poz. 1353). Cechą ryczałtów jest prostota konstrukcji. Ryzyko wystąpienia błędów w rozliczeniu podatku jest znacznie ograniczone, chociaż nie całkowicie wyeliminowane. Zdecydowanie poważniejsze ryzyko związane jest z nieopłacalnością podatków ryczałtowych. Ryczałty są niekorzystne (por. [4, s. 83-85]), jeżeli wielkość realizowanych dochodów lub dochodowość sprzedaży są niższe od wartości progowych ustalonych indywidualnie dla podatnika.

Podatki na zasadach ogólnych są regulowane w dwóch ustawach – z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (DzU 2000 nr 54, poz. 654 ze zmianami) oraz z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (DzU 2000 nr 14, poz. 176 ze zmianami). Podatki liniowy od osób prawnych i progresywny od osób fizycznych mogą być stosowane bez ograniczeń dla odpowiednich form prawnych. Podatek liniowy od osób fizycznych nie może być stosowany jedynie w przypadku wykonywania usług (które były przedmiotem stosunku pracy) na rzecz byłego lub obecnego pracodawcy przez osobę, która podjęła samozatrudnienie i w okresie pierwszych dwóch lat po zakończeniu umowy o pracę. Cechą szczególną podatku na zasadach ogólnych jest złożoność konstrukcji, która stanowi źródło ryzyka podatkowego. Podatnik ustala na podstawie ewidencji dochód podatkowy, który stanowi punkt wyjścia do obliczenia zobowiązania podatkowego. Ryzyko wynika przede wszystkim z trudności prawidłowej identyfikacji podatkowych przychodów i kosztów, a więc jest związane z rachunkiem dochodu. Ponadto ryzyko podatkowe dotyczy optymalizacji podatkowej. Podmiot dążący do minimalizacji obciążenia podatkowego, np. poprzez zastosowanie określonego sposobu amortyzacji podatkowej, może bowiem nie osiągnąć zakładanych korzyści podatkowych lub zrealizować je w ograniczonym zakresie. Celem artykułu jest określenie i analiza ryzyka występującego w rachunku dochodu prowadzonym w celu rozliczenia podatku dochodowego.

2. Etapy rachunku podatkowego a ryzyko

Procedura ustalania podatku dochodowego (lub zaliczki podatkowej) na zasadach ogólnych składa się z dwóch etapów – rachunku dochodu oraz rachunku zobowiązania podatkowego. Identyfikacja ryzyka podatkowego na każdym z etapów rachunku pozwala na uniknięcie (albo co najmniej ograniczenie) ewentualnych nieprawidłowości oraz na zwiększenie efektywności optymalizacji podatkowej (por. [5, s. 29]). Określenie ryzyka podatkowego napotyka przynajmniej dwa problemy. Po pierwsze, w praktyce postępowania organów podatkowych i sądów administracyjnych brakuje określenia jednoznacznych reguł dla ustalenia „prawidłowości” rachunku podatkowego. Podatnik nie znajduje wyraźnych „punktów odniesienia” dla podejmowania decyzji o wyborze określonego sposobu postępowania w rozliczeniu podatku. Przykładem mogą być trudności w jednoznacznym ustaleniu zakresu kosztów podatkowych. Zaliczenie kosztów do kosztów uzyskania przychodów jest często uznaniowe i wynika z indywidualnej oceny organu podatkowego. Po drugie, uzyskanie korzyści ze stosowania optymalizacji podatkowej wymaga zdefiniowania celów podatkowych oraz ustalenia relacji między celem podatkowym a innymi (głównie konkurencyjnymi) celami działalności. Warunkiem koniecznym realizacji korzyści podatkowych polegających na minimalizacji efektywnej stopy podatku oraz optymalizacji przepływów pieniężnych jest występowanie

nie we właściwym okresie rozliczeniowym odpowiednio wysokiego dochodu. Jeżeli zatem podatnik dąży w ramach strategii podatkowej do wykazania możliwie niskiego dochodu, to z jednej strony może być ograniczony innymi celami, np. maksymalizacją zdolności kredytowej, a z drugiej strony powinien uwzględnić poziom dochodu, poniżej którego podatek nie jest płacony ze względu na dostępne odliczenia.

Ryzyko podatkowe dotyczy przede wszystkim pierwszego etapu rachunku podatkowego, a więc rachunku dochodu. Rachunek dochodu obejmuje procedury ustalania podatkowych przychodów i podatkowych kosztów. Sposób ustalania dochodu zależy od formy stosowanej ewidencji, co istotnie wpływa na zakres ryzyka podatkowego. Stosowanie podatkowej księgi przychodów i rozchodów wiąże się z mniejszym ryzykiem niż stosowanie ksiąg rachunkowych. Reguły ustalania szczególnie podatkowych kosztów są zróżnicowane dla obu form ewidencji. Uproszczenie ewidencji zmniejsza ostatecznie ryzyko podatkowe.

Analiza procedur rachunku dochodu pozwala na wyodrębnienie trzech obszarów ryzyka podatkowego, które wiążą się z ustalaniem przychodów i kosztów:

- 1) ryzyko ustalenia zakresu podatkowych przychodów i kosztów,
- 2) ryzyko prawidłowej wyceny przychodów i kosztów,
- 3) ryzyko określenia momentu uznania przychodu i kosztu podatkowego.

Ustalenie istoty potencjalnego ryzyka w tych obszarach pozwala na określenie środków ograniczających lub eliminujących ryzyko podatkowe.

Drugi etap rachunku podatkowego, polegający na obliczaniu zobowiązania podatkowego, nie stanowi istotnego obszaru ryzyka. Ustalenie podatku na podstawie dochodu polega na uwzględnieniu odliczeń od dochodu i od podatku oraz na zastosowaniu stawki podatkowej. Procedura rachunkowa jest ściśle określona, a ewentualne kontrowersje mogą dotyczyć uprawnień odnośnie do stosowania odliczeń (np. ulga prorodzinna stosowana przez rodziców, którzy nie rozliczają się wspólnie i „nie potrafią” uzgodnić swojego udziału w wychowywaniu dzieci) oraz wysokości odliczeń w danym okresie rozliczeniowym (konieczność właściwego dokumentowania uprawnień i wysokości odliczeń). Skala odliczeń może w znacznym stopniu wpływać na opłacalność danej formy podatku, a przez to oddziaływać na ryzyko optymalizacji podatkowej.

3. Ryzyko ustalania zakresu podatkowych przychodów i kosztów

Przedmiotem rachunku dochodu są podatkowe przychody oraz podatkowe koszty. Prawidłowe ustalenie ich zakresu pozwala na potencjalne wyeliminowanie ryzyka podatkowego. Całkowita eliminacja ryzyka jest jednak niemożliwa, ponieważ jego źródłem jest nie tylko sposób stosowania norm podatkowych, ale przede wszystkim treść tych norm. Jednoznaczna interpretacja podatkowych definicji przychodów i kosztów nie jest bowiem możliwa – i to zarówno ze względu na spo-

sób ich sformułowania, jak i na złożoność życia gospodarczego. W bieżącej działalności podatnik jest zobligowany do prawidłowego stosowania obowiązujących norm. Zasadniczym problemem jest ustalenie zasad oceny tej „prawidłowości”. Odbywa się to na podstawie doświadczenia i analizy własnej działalności oraz na podstawie opinii wyrażanych przez organy podatkowe i sądy administracyjne.

Zakres przychodów podlegających opodatkowaniu (przychodów podatkowych) jest określony w sposób otwarty. Przychody podatkowe można podzielić na dwie grupy – przychody ze sprzedaży (towarów, usług, wyrobów) oraz pozostałe przychody (np. odsetki, dotacje, umorzone zobowiązania itd.). Analizując zakres przychodów podatkowych pod kątem ryzyka, należy wyodrębnić trzy grupy przychodów:

- a) przychody podatkowe identyczne z przychodami dla celów księgowych,
- b) przychody księgowe (ekonomiczne) wyłączone z opodatkowania,
- c) przychody podatkowe niezaliczane do przychodów księgowych.

Zakres przychodów podatkowych w przeważającej części pokrywa się z przychodami księgowymi (np. przychody ze sprzedaży wyrobów, usług i towarów). Źródłem ryzyka podatkowego (wyznaczającego prawidłowość rachunku) są przychody szczególnie traktowane w rachunku dochodu, a więc przychody zwolnione z podatku (np. niektóre dotacje) oraz przychody uwzględniane wyłącznie podatkowo (np. wartość otrzymanych świadczeń w naturze). Zaliczenie przychodów do zwolnionych z podatku wymaga spełnienia określonych warunków (np. wartość świadczeń wykonywanych przez wolontariuszy). Nieuwzględnienie przychodów z tytułu świadczeń nieodpłatnych (np. korzystanie w działalności gospodarczej z obcego lokalu bez ponoszenia kosztów czynszu) skutkuje zaniżeniem dochodu, a więc najczęściej podatku dochodowego. Trudność praktyczna polega na tym, że podatnik nie bierze pod uwagę faktu, że pewne korzyści, które nie są uwzględniane księgowo, podlegają identyfikacji na potrzeby podatkowe.

Istotnym źródłem ryzyka podatkowego jest prawidłowość ustalenia zakresu podatkowych kosztów. Za koszty w rachunku dochodu uznaje się takie, które są związane z prowadzoną działalnością, ale pod warunkiem, że nie są enumeratywnie wyłączone z kosztów podatkowych. Można zatem wyodrębnić dwie grupy kosztów:

- a) koszty podatkowe identyczne z kosztami księgowymi,
- b) koszty księgowe nieuznawane za koszty podatkowe.

Zakres kosztów podatkowych (kosztów uzyskania przychodów) jest węższy niż kosztów księgowych. Z punktu widzenia ryzyka zasadniczym problemem jest ustalenie spośród wszystkich kosztów tych, które są uznawane podatkowo. Źródłem ryzyka w zakresie ustalania kosztów podatkowych jest zarówno otwarty charakter definicji kosztów uzyskania przychodów (podatnik musi uzasadnić w razie wątpliwości związek kosztu z prowadzoną działalnością), jak również nieprecyzyjne określenie kategorii związanych z kosztami (np. brak definicji kosztów reprezentacji). Ryzyko podatkowe wynika przede wszystkim z uznaniowości zaliczania kosztów w rachunku dochodu. Dokonanie jednoznacznej oceny związku kosztu z pro-

wadzoną działalnością może być w ogóle niemożliwe (np. ocena związku z działalnością zakupu kolejnych numerów telefonów komórkowych).

Charakter sporów toczonych przed sądami administracyjnymi między podatnikami a organami podatkowymi wskazuje jednoznacznie, że nie ma praktycznie możliwości całkowitego uniknięcia ryzyka ustalania zakresu przychodów, a szczególnie kosztów. Wynika to zarówno z ograniczeń legislacyjnych, jak i ze złożoności działalności przedsiębiorstw oraz przeciwstawnych interesów podatników i organów podatkowych. Zasadniczym problemem jest stosowanie mechanizmów szybkiego rozstrzygnięcia sporów.

4. Ryzyko wyceny podatkowych przychodów i kosztów

Ustalenie podatkowych przychodów i podatkowych kosztów nie oznacza eliminacji ryzyka podatkowego. Ryzyko bowiem dotyczy dodatkowo wyceny przychodów i kosztów. Na potrzeby rachunku podatkowego przyjmuje się wartości zadeklarowane przez podatnika. Organy podatkowe mają jednak prawo kwestionowania wartości wykazanych przychodów, jeżeli uznają je za zaniżone, oraz podatkowych kosztów, jeżeli uznają je za zawyżone.

W obrocie gospodarczym podatnicy zachowują prawo swobodnego kształtowania relacji gospodarczych, w tym wartości transakcji. Jednak ze względów fiskalnych, a więc na potrzeby rachunku podatkowego, wartości te powinny być modyfikowane. Nie podlegają modyfikacji te wartości, które skutkują zwiększeniem zobowiązania podatkowego.

Ryzyko podatkowe polega na możliwości takiej wyceny operacji gospodarczych przez organy podatkowe, która doprowadzi do zwiększenia zobowiązania podatkowego (np. przy sprzedaży składników majątku). Przy tym zakwestionowane mogą być wartości znacznie odbiegające od rynkowych i jednocześnie bez uzasadnionej przyczyny. Zadaniem podatnika jest zatem identyfikacja tych operacji gospodarczych, których wartość może być kwestionowana. Pozwoli to na przygotowanie uzasadnienia dla stosowania wartości uznanych za „nierynkowe” albo na dostosowanie warunków transakcji do wartości rynkowych. W celu ograniczenia ryzyka podatnik może (lub powinien) podwyższyć kwotę przychodu w rozliczeniu podatkowym do wartości rynkowej niezależnie od wartości faktycznie zrealizowanej. Na szczególne ryzyko kwestionowania wartości przychodów i kosztów narażone są podmioty powiązane oraz te, u których występują świadczenia nieodpłatne.

Szczególnym problemem jest możliwość kwestionowania wysokości kosztów podatkowych. Wartości zawyżone nie mogą być, zdaniem organów podatkowych, uznane za podatkowe. Zawyżanie kosztów jest często traktowane jako transfer dochodów do podmiotów korzystniej opodatkowanych w ramach grupy kapitałowej albo jako wypłata ukrytej dywidendy (np. w formie odsetek od pożyczki). Przygotowanie szczegółowego uzasadnienia kalkulacji kosztów pozwala na znaczne ograniczenie ryzyka podatkowego.

5. Ryzyko określania momentu uznania przychodu i kosztu rachunku dochodu

Prawidłowo ustalone i wycenione podatkowe przychody i podatkowe koszty powinny być przypisane do właściwego okresu rozliczeniowego (miesiąca, kwartału, roku), co ma kluczowe znaczenie ze względu na periodyzację rozliczeń. Podstawowe znaczenie ma przyporządkowanie przychodów i kosztów do właściwego roku podatkowego, gdyż ewentualne przesunięcia między miesiącami i kwartałami danego roku zostaną wyrównane w zeznaniu rocznym. Rozliczenia w ciągu roku podatkowego nie mają znaczenia, jeżeli zaliczki miesięczne są rozliczane metodą ryczałtową (a więc na podstawie dochodu z roku poprzedniego). Ryczałtowe rozliczenie zaliczek pozwala na znaczne ograniczenie ryzyka podatkowego i zmniejszenie pracochłonności rozliczeń.

Określenie momentu uzyskania przychodów podatkowych jest precyzyjne i nie skutkuje dodatkowym ryzykiem. Potencjalne trudności w określaniu momentu uzyskania wynikają z różnic między podejściem podatkowym a księgowym. Różnice te polegają na stosowaniu dla niektórych przychodów podatkowych metody kasowej (np. odsetki otrzymane) oraz uznawaniu przychodów podatkowych w momencie wystawienia faktury, a nie konsekwentnie w momencie wydania przedmiotu sprzedaży [3, s. 54]. Powyższe różnice między regułami podatkowymi i księgowymi nie dotyczą podatkowej księgi przychodów i rozchodów. Sterowanie momentem wykazania przychodu podatkowego ma na celu uzyskanie korzyści podatkowych, co wiąże się z ryzykiem optymalizacji podatkowej. Na przykład odroczenie momentu wykazania przychodu może być nieopłacalne, jeżeli spowoduje to, przy relatywnie wysokim poziomie kosztów, wykazanie straty podatkowej.

Podstawowym źródłem ryzyka podatkowego są nieprecyzyjne reguły potrącania kosztów podatkowych, zwłaszcza w przypadku prowadzenia ksiąg rachunkowych. Stosowanie reguły kasowej do niektórych kosztów podatkowych nie zwiększa ryzyka podatkowego. Zasadnicze znaczenie dla identyfikacji ryzyka podatkowego ma rozróżnienie momentu poniesienia kosztu i momentu potrącenia kosztu przez podatników prowadzących księgi rachunkowe. Kosztami podatkowymi są wyłącznie koszty faktycznie poniesione, a więc kluczowe znaczenie ma moment poniesienia. Jest to dzień „ujęcia kosztu w księgach rachunkowych”. Koszt niezaksięgowany na podstawie właściwego dowodu nie może być kosztem podatkowym. Określenie momentu poniesienia kosztu nie budzi kontrowersji.

Koszty poniesione mogą być potrącane (odejmowane od przychodów) we właściwym okresie. Moment potrącenia zależy od grupy kosztów. Koszty podatkowe dzieli się na koszty bezpośrednio związane z przychodami oraz koszty inne niż bezpośrednio związane z przychodami. Źródłem ryzyka podatkowego jest brak określenia tych dwóch kategorii kosztów. W ustawie nie definiuje się kosztów bez-

pośrednio związanych z przychodami, które są potrącalne w okresie uzyskania przychodów. Jednoznaczne ustalenie, czy koszt (np. amortyzacja samochodu dostawczego używanego w zaopatrzeniu produkcji i w dystrybucji wyrobów) należy do bezpośrednio związanych z przychodami, nie jest czasami w ogóle możliwe. W przepisach podatkowych nie ustala się zasad wyceny produktów niezakończonych, rozliczania świadczeń międzypodmiotowych oraz kosztów pośrednich wytworzenia (wydziałowych). Brakuje również definicji kosztów pośrednio związanych z przychodami, które są potrącalne w miesiącu ich poniesienia, a więc ujęcia w księgach [2, s. 19]. Jednak dodatkowo koszty te, jeżeli dotyczą okresu dłuższego niż rok podatkowy, podlegają rozliczeniom międzyokresowym czynnym na okres, którego dotyczą. Źródłem ryzyka jest tutaj niemożność, w niektórych przypadkach, precyzyjnego ustalenia okresu rozliczeniowego (np. kosztów przygotowania nowej działalności lub kosztów remontów).

Niebudzące wątpliwości ustalenie momentu potrącenia kosztów w przypadku prowadzenia ksiąg rachunkowych nie jest w ogóle możliwe. Określenie zakresu kosztów bezpośrednio związanych z przychodami i innych niż bezpośrednio związane z przychodami, a także okresu, na jaki rozlicza się koszty w czasie, będzie wynikało zawsze w jakimś stopniu z założeń przyjętych przez podatnika. Podatnik powinien w ramach procedur wewnętrznych ustalić reguły potrącania kosztów i konsekwentnie je stosować. Jeżeli podatnik stosuje podatkową księgę przychodów i rozchodów, wówczas moment poniesienia i potrącenia kosztu jest określony jednoznacznie jako data wystawienia właściwego dowodu. Możliwe jest jednak stosowanie reguł właściwych dla ksiąg rachunkowych. Ze względu jednak na znaczne ryzyko takie postępowanie może być nieracjonalne.

6. Zakończenie

Reguły prowadzenia rachunku podatkowego, którego celem jest ustalenie zobowiązania do zapłaty, nie są określone precyzyjnie. Brak jednoznaczności wynika częściowo z niedopatrzeń ustawodawcy, a częściowo ze złożoności przedmiotu regulacji, którym jest wynik działalności gospodarczej. Trudno sobie wyobrazić, aby nawet duże wysiłki ustawodawcy doprowadziły do eliminacji ryzyka podatkowego w obszarze rachunku dochodu. Nie ulega jednak wątpliwości, że w treści norm podatkowych należy uwzględniać prawidłowości ekonomiczne, które są odzwierciedlane w rachunku wyników [1, s. 28]. Dążenie do ograniczenia negatywnego wpływu ryzyka podatkowego powoduje konieczność identyfikacji obszarów ryzyka. Dotyczy ono bowiem zarówno ustalania zakresu podatkowych przychodów i kosztów, jak i ich wyceny oraz określania momentu uwzględnienia w rachunku dochodu. Właściwa identyfikacja ryzyka podatkowego pozwala na podjęcie działań i wdrożenie procedur ograniczających ryzyko podatkowe.

Literatura

- [1] Brzeziński B., *Podstawy wykładni prawa podatkowego*, ODDK, Gdańsk 2008.
- [2] Nykiel W. i in., *Leksykon kosztów uzyskania przychodów w podatku dochodowym od osób prawnych z uwzględnieniem regulacji prawa bilansowego*, ODDK, Gdańsk 2007.
- [3] Olchowicz I., *Rachunkowość podatkowa*, Difin, Warszawa 2009.
- [4] Poszwa M., *Zarządzanie podatkami w małej i średniej firmie*, C.H. Beck, Warszawa 2007.
- [5] *Zarządzanie ryzykiem operacyjnym*, red. I. Staniec, J. Zawila-Niedźwiedzki, C.H. Beck, Warszawa 2008.

IDENTIFICATION OF RISK AREAS IN INCOME TAX ACCOUNTING

Summary

Income tax accounting is defined in the tax law. However, it does not define precisely tax regulations principles of income and cost. The lack of precise tax norm is a source of tax risk. The identification of the area of risk allows its elimination in income accounting.